

معرفی و کاربرت روش «الگوپردازی بنیادین» در مطالعات سبک زندگی اسلامی

حمیدرضا حاجی بابایی*
زهرا رضازاده عسگری**
مهتاب عیدی***

چکیده

برای ارائه مدل‌های روزآمد سبک زندگی اسلامی، به رویکردهای پژوهشی مسئله محور و اکتشافی نیازمندیم؛ چراکه روش‌های سنتی مطالعه‌های اسلامی به تنهایی توان پاسخگویی به این نیاز را ندارند. در مقاله پیش‌رو، با رویکردی تحلیلی- صیفی، به معرفی روشی میان‌رشته‌ای، به منظور به‌کارگیری در الگوپردازی سبک زندگی اسلامی پرداخته شده است. روش پایه در این پژوهش، روش کیفی نوینی است که با روش‌های سنتی مطالعات اسلامی به صورت متوالی ترکیب می‌شود. برپایه این راهبرد، پژوهشگر در مرحله نخست، با استفاده از روش نظریه‌سازی داده‌بنیاد، که رویکردی توصیفی و منطقی استقرایی دارد، به کشف و ترسیم الگوی سبک زندگی موجود در قالب پدیده اجتماعی مدنظر، از میدان پدیده می‌پردازد. در مرحله بعد، روح سبک زندگی اسلامی از منابع معتبر دینی و نیز یافته‌های یقینی تجربی، برابر با الگوی واقعی به دست آمده، استخراج می‌شود. سپس، پژوهشگر با حرکتی بازگشتی، روح استخراج شده را در کالبد الگوی سبک زندگی موجود می‌دماند و در نهایت، الگوی روزآمد از سبک زندگی اسلامی پدیده منظور ارائه می‌دهد. مسئله محوری و مراجعه پرسشگرانه به دین براساس نیازهای واقعی، از برتری‌های روش پیشنهادی است. مهم‌ترین وجه نوآوری این روش برخورداری هم‌زمان از داده‌های میدانی و داده‌های اسنادی اسلامی و ایجاد ارتباط بین «آنچه هست» و «آنچه باید باشد» است.

واژگان کلیدی: سبک زندگی اسلامی، الگوپردازی سبک زندگی اسلامی، روش شناسی مطالعات سبک زندگی اسلامی، روش الگوپردازی بنیادین در مطالعات سبک زندگی اسلامی.

* دانشیار مدرسی معارف، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

hajibabaei@ut.ac.ir

** استادیار مدرسی معارف، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

zasgari@ut.ac.ir

*** دکتری مدرسی معارف اسلامی، گرایش قرآن و متون اسلامی، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

m.eidy@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۲۷

مقدمه

سبک زندگی با رویکرد اسلامی دانشی نوپاست. جهان غرب بیش از یک قرن است که مطالعات سبک زندگی را با رویکردهای گوناگون روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... آغاز کرده است که یکی از نتایج آن به بار نشستن دانش مستقلی به نام سبک زندگی است (فعالی ۱۳۹۷، ۱۹۱). سبک زندگی اسلامی با سبک زندگی غربی و انواع رویکردهای آن اختلافات مبنایی، روشی و هدفی دارد. سبک زندگی غربی بر اصالت انسان و زندگی دنیوی متکی است؛ از این رو، به ترسیم و توصیف زندگی دنیوی مطابق با ارزش‌های خود روی آورده است و در پژوهش‌های این حوزه، از روش‌های کمی با رویکرد اثبات‌گرا یا کیفی با رویکرد توصیف‌گرا بهره می‌برد. در حالی که، سبک زندگی اسلامی در خداباوری و جاودانگی ریشه دارد و به دنبال معرفی راه‌های دستیابی به سعادت همیشگی است. به دلیل همین اختلافات است که نسبت سبک زندگی اسلامی با سبک زندگی غربی در بسیاری از الگوهای رفتاری، تبیین و گاه تضاد است. وجود انکارناپذیر اختلافات مبنایی، روشی و هدفی، بیانگر لزوم تفاوت روش در مطالعات این دو سبک نیز هست؛ زیرا اساساً پژوهش‌ها در این دو سبک با اهدافی متباین و گاه متضاد صورت می‌پذیرند و این هدف اصلی پژوهش است که بیان‌کننده نوع روش تحقیقی است که پژوهشگر می‌تواند بر اساس آن، به شکل مطلوب‌تری به پاسخ پرسش‌های خود دست یابد (کرسول ۲۰۱۲، ۲۰). با این توضیح آشکار می‌شود که تکیه بر روش‌هایی، که در پارادایمی متفاوت و با هدفی متفاوت خلق شده‌اند، پاسخگوی مطالعات سبک زندگی اسلامی نیست. هرچند این روش‌ها، به عنوان دستاوردهای بشری، درخور توجه‌اند و تا آنجا که در مسیر هدف مطالعات سبک زندگی اسلامی سودمند باشند، با ارزش و کاربردی در نظر گرفته می‌شوند. از این رو، با بومی‌سازی این روش‌ها می‌توان بدون هیچ منعی، در مطالعات اسلامی از ویژگی‌های مثبت آنها در کنار روش‌های ضابطه‌مند سنتی همچون اصول فقه، روش‌های تفسیری، روش‌های کلامی، علم رجال و درایه، بهره برد.

افزایش چشمگیر گرایش به پژوهش‌های سبک زندگی اسلامی در دو دهه گذشته و پس از مطالبه مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۱ و ثبت بیش از سیصد کتاب در کتابخانه ملی، که اصطلاح «سبک زندگی» در عنوان آنها آمده است، تنها طی سه سال، بیانگر رغبت جامعه نسبت به این مطالعات است. هرچند برخی معتقدند این گروه از مطالعات، به ویژه کتاب‌ها، جزاندکی، در هدف خود (معرفی سبک زندگی مطلوب اسلامی) چندان موفق نبوده‌اند؛ زیرا مسئله محور پیش‌رفته و ناظر به زندگی عینی نبوده‌اند (کاویانی و دیگران ۱۳۹۸، ۳۲)؛ که این خود گویای خلأ روشی در بنا نهادن مطالعات صورت پذیرفته بوضع موجود جامعه است. برخی از پژوهش‌های انجام شده بر روش‌های سنتی متعارف در علوم دینی، که اغلب با شیوه قیاسی کل به جزء صورت می‌پذیرد، مبتنی‌اند. این روش‌ها برای استفاده در پژوهش‌های سبک زندگی

ناکافی‌اند؛ زیرا داده‌های خود را تنها از دل متن‌های دینی استخراج می‌کنند؛ این درحالی است که بسیاری از جنبه‌های موجود در سبک زندگی و پدیده‌های اجتماعی روز در دین سابقه‌ای ندارند و گاه محصول ابزارهای عصر جدید هستند. ضمن اینکه سبک زندگی دراصل، دانشی چندوجهی است (فعالی ۱۳۹۷، ۱۹۶) و تکیه کردن به داده‌های دینی پژوهشگر را از مراجعه به میدان پژوهش و جست‌وجو در علوم دیگری نیاز نمی‌کند. ازاین‌رو، ازجمله راه‌های برون‌رفت از این مشکل پژوهشی، معرفی روش‌های کارآمدی است که بتوانند به‌طور ضابطه‌مند مسائل سبک زندگی موجود پدیده‌های امروزی را به‌دست دهند و براساس مدل سبک زندگی موجود این پدیده‌ها، الگویی اسلامی از آن را ارائه دهند. امید است مقاله پیش‌رو، با وجود نقص‌هایی که دارد، گامی کوچک در این مسیر بردارد.

۱) مروری بر پژوهش‌های پیشین

برخی اندیشمندان حوزه سبک زندگی اسلامی در آثار خود، به اهمیت مسئله محوری و ضرورت توجه به سبک زندگی موجود به‌منظور استخراج سبک زندگی مطلوب، تأکید ورزیده‌اند، اما روشی در این زمینه ارائه نداده‌اند. ازاین‌رو، در میان انبوه پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه سبک زندگی اسلامی، پژوهش‌های چندانی را نمی‌یابیم که به‌طور ویژه، روشی در این مطالعات ارائه کرده باشند. درادامه، به چهار اثر، که به‌نوعی به ارائه روشی مستقل به بررسی روش‌شناسی مطالعات سبک زندگی پرداخته‌اند، اشاره‌ای گذرا خواهیم داشت:

- زارعی و همکاران (۱۳۹۸)، در مقاله «ارائه روشی دلالت‌پژوهانه در مطالعات سبک زندگی اسلامی مبتنی بر روابط معنایی واژگان قرآنی»، روشی ارائه می‌دهند که بتوان با استفاده از آن، براساس روابط معنایی موجود در میان واژگان قرآنی، دلالت‌هایی را برای سبک زندگی اسلامی به‌دست آورد. ازآنجا که مقاله یادشده داده‌های خود را تنها در قرآن کریم جست‌وجو می‌کند، با روش پیشنهادی در مقاله پیش‌رو به‌طور کامل، ناسازگار است.

- محمدتقی‌فعالی (۱۳۹۷) در فصل دوم از کتاب «مبانی سبک زندگی اسلامی»، به روش‌شناسی عام سبک زندگی اسلامی پرداخته است. وی معتقد است سبک زندگی دانشی چندساحتی و چندتباری است و در آن نمی‌توان از روشی واحد و منحصر‌سختن گفت. پژوهشگر در این کتاب بر ضرورت ارتباط بین سبک موجود و سبک مطلوب در تبیین وظایف راهبردی سبک‌شناسی، تأکید کرده و به‌صورت عام به انواع گوناگون روش‌های تحقیق برای برقراری پیوند میان این دو، اشاره کرده است.

- محمد کاویانی و همکاران (۱۳۹۸) نیز در کتاب «مبانی سبک زندگی اسلامی براساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام»، توجه به سه حیطه بررسی و معلوم ساختن وضع مطلوب، توصیف

وضع موجود و شناسایی و اجرای راهکارها و فرایندهای انتقال را از ضروریات مطالعات سبک زندگی اسلامی می‌دانند. ایشان ضمن اعتقاد به ناموفق بودن بیشتر مطالعات صورت گرفته، مسئله محور و ناظر به زندگی عینی نبودن را دلیل اصلی بی‌فایده ماندن آنها دانسته تاجایی که از نظرایشان این مطالعه‌ها تنها جنبه گردآوری اطلاعات دارند. باین همه، خود روشی را برای عینی کردن و مسئله محور بودن مطالعات یادشده ارائه نداده‌اند.

• مقاله «مدل روش شناختی مطالعه سبک زندگی اسلامی»، از معدود پژوهش‌هایی است که با هدف معرفی روش در مطالعات سبک زندگی اسلامی ارائه شده است. مجید کافی (۱۳۹۴) هدف مقاله خود را ارائه مدلی برای مطالعه هم‌زمان درباره سبک زندگی مطلوب اسلامی و سبک زندگی موجود بیان می‌کند. از نظری، پژوهشگر سبک زندگی باید نخست، بر پایه داده‌های دینی درباره سبک زندگی مطلوب نظریه پردازی کند (ترسیم سبک زندگی مطلوب)؛ سپس نظریه خود را به واقعیت موجود (سبک زندگی موجود) ارائه دهد تا در صورت وجود مشکل، نظریه خود را اصلاح کند. پژوهشگر در این مقاله، راهکاری عملی برای ارتباط بین این دو سبک ارائه نداده است. در حال، تفاوت اصلی روش وی با روش پیشنهادی مقاله پیش رو، در تقدم و تأخر تئوری در مراجعه محقق به منابع دینی و جامعه است.

۲) روش پژوهش

روش پیشنهادشده در مقاله پیش رو، برگرفته از فصل روش شناسی رساله دکتری نگارنده سوم با عنوان «سبک زندگی زن شاغل در متون اسلامی» است که در نخستین گام از پژوهش خود با خلأ روشی در مطالعات سبک زندگی اسلامی پدیده محور مواجه شد؛ از این رو، به ترکیب روش‌های سنتی و نوین روی آورد. بر اساس روش پیشنهادی، پژوهشگر نخست، با استفاده از راهبرد «نظریه سازی داده بنیاد» پژوهش را از میدان واقعی آغاز و پس از ترسیم الگوی سبک زندگی موجود، با رویکرد استقرایی و اکتشافی، آن را به ساحت دین عرضه می‌کند؛ سپس، با بهره‌گیری از رویکرد پرسشگرانه و به کارگیری انواع روش‌های سنتی مطالعات اسلامی، وضع مطلوب را استخراج و معرفی می‌کند. مهم‌ترین برتری این روش نسبت به دیگر روش‌های معرفی شده، برخوردار بودن از داده‌های میدانی و داده‌های اسنادی اسلامی و ایجاد ارتباط بین «آنچه هست» و «آنچه باید باشد» است. این روش به لحاظ جهت‌گیری مراحل با روش «کشف نظریه‌های بنیادین» در تفسیر موضوعی واقع‌گرای شهید صدر از قرآن کریم شباهت دارد.

رویکرد شهید صدر در روش خود مبتنی بر دو اصل کلی برگرفتن موضوع تفسیر از زندگی واقعی و سپس ارجاع آن به متن قرآن است تا از دل آن، نظریه قرآنی خود را به دست آورد (صدر ۱۳۹۰، ۳۳-۳۶). روش نظریه پردازی قرآنی شهید صدر روشی ترکیبی و چندوجهی است. همچنین،

رویکرد روش او در استخراج نظریه از آیات گردآوری شده، اکتشافی و پرسشگرانه است؛ به این معنا که مفسرپس از ارائه موضوع به قرآن و مطالعه تجربه‌های بشری درباره آن موضوع، با کوله باری از دانش‌ها و مسائل بشری به سراغ قرآن می‌رود و از قرآن درباره آن موضوع پرسش می‌کند. حاصل گفت‌وگوی فعالانه او با قرآن، اکتشاف دیدگاه قرآن درباره موضوع است (سعیدی روشن و همکاران ۱۳۹۸). به دلیل همین تشابه رویکردی است که ما نیز نام «الگوپردازی بنیادین» را برای روش پیشنهادی خود برگزیدیم.

۳) مفهوم‌شناسی

هر پژوهش دارای مفاهیمی بنیادی است که براساس آنها پایه‌ریزی می‌شود، از این رو، لازم است نخست، این مفاهیم تشریح و تبیین شوند:

یک) سبک زندگی اسلامی

تعاریف گوناگونی از سبک زندگی اسلامی ارائه شده است، این تعاریف‌ها بیشتر به سطوح کلان سبک زندگی اسلامی اشاره دارند. برخی از آنها به صورت کلی، سبک زندگی اسلامی را مجموعه‌ای از موضوعات مورد پذیرش اسلام در عرصه زندگی دانسته‌اند و براساس آن، زندگی فردی و اجتماعی افراد باید مبتنی بر اسلام و رهنمودهای قرآنی باشد (مصباح یزدی ۱۳۹۲). این تعریف که به صورت کلی، از ضرورت همسانی زندگی فردی و اجتماعی با آموزه‌های اسلام سخن می‌گوید، جامع نیست و چیستی سبک زندگی اسلامی را معین نمی‌کند. برخی دیگر سبک زندگی اسلامی را به الگوهای ارتباطی محدود دانسته‌اند:

مجموعه آداب و رفتارهایی که قرآن کریم درباره تمام ساحت‌های مادی و معنوی زندگی انسانی برای ایجاد ارتباط با خود، خدا، خانواده، جامعه، محیط زیست و عوالم عالیه در تمامی حوزه‌های حیاتی همچون دینی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، تربیتی و آموزشی قرار می‌دهد (گرگیان و آذریان ۱۳۹۸، ۲۴).

در حالی که، سبک زندگی اسلامی، از آن نظر که «سبک» است، به رفتار می‌پردازد (کاویانی ۱۳۹۲، ۱۸).

مؤلف کتاب «مبانی سبک زندگی اسلامی» براساس نگاه اندیشمندان جهان نسبت به سبک زندگی و نیز با توجه به منابع و متون اس می، تعریفی دیگر از سبک زندگی اسلامی ارائه داده است. وی سبک زندگی اسلامی را مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری به نسبت پایدار، برای دستیابی به هدف می‌داند که از بینش‌های دینی و ارزش‌های الهی متأثر است و به صورت عینی و در متن زندگی تجلی می‌یابد (فعالی ۱۳۹۷، ۱۳۲). این تعریف تعریفی به نسبت جامع است؛ از آن رو که:

- سبک زندگی اسلامی را ناظر به رفتارها می‌داند و آن را به صورت مجموعه در نظر می‌گیرد و به جامعیت و سیستماتیک بودن رفتارها در اسلام توجه دارد؛
- قید به نسبت پایدار را در تعریف آورده و رفتارهای موردی را از تعریف خارج می‌کند؛
- با ذکر هدف، مقصود رفتارها را نیز در تعریف داخل کرده است؛
- به نقش زیربنایی بینش‌ها و ارزش‌ها در شکل‌گیری رفتارها توجه دارد؛
- عینی بودن رفتارها در متن زندگی را شاخصه‌ای دیگر دانسته و در تعریف وارد کرده است.

اگرچه به نظر می‌رسد که اطلاق هدف در این تعریف، برخلاف مانعیت آن است، زیرا اهداف گوناگون را در تعریف وارد می‌کند. اگر بتوان با افزودن قیدهایی نوع رفتار از منظر اختیار و نیت را هم در تعریف قرار داد، رفتارهایی که جنبه اجبار و اکراه و نمایش دارند از دایره آن خارج می‌شود. همچنین، در صورتی که، بتوان غایت سبک زندگی اسلامی، که بیانگر جهت و مقصد نهایی این سبک از زندگی است، را نیز در تعریف وارد کرد، تعریفی جامع و مانع در دست خواهد بود. بر این اساس، مؤلفان پژوهش پیش‌رو تعریف خود را از سبک زندگی اسلامی به این صورت ارائه کرده‌اند: «سبک زندگی اسلامی مجموعه الگوهای رفتاری برآمده از بینش‌ها و ارزش‌های اسلامی (اعمال صالح) است، که فرد عامدانه و مختارانه و صادقانه (ایمان) و به صورت مستمر متناسب با شرایط خویش (وسع)، رفتارهای خود را در چهارچوب آن الگوها برمی‌گزیند و بر اساس وعده الهی، در نتیجه عمل به این الگوها از حیات طیبه بهره‌مند می‌شود».

دو) روش تحقیق داده‌بنیاد

از آنجاکه روش پیشنهادی در ترسیم سبک زندگی موجود، از روش تحقیق «نظریه‌سازی داده‌بنیاد» بهره می‌برد، لازم است به‌طور خلاصه، به ذکر پیشینه و تبیین این روش بپردازیم. اصطلاح «نظریه داده‌بنیاد» یکی از شکل‌های گوناگون ترجمه Grounded theory در زبان فارسی است^۱ که می‌توان به دو صورت آن را معنا کرد. نخست، به معنای فرایندی که از تحلیل داده‌ها به تولید نظریه می‌انجامد و دوم، به معنای نظریه‌ای است که از این روش به دست می‌آید.

نظریه داده‌بنیاد به‌عنوان روش، نوعی پژوهش در عرصه است که پدیده‌ها را در موقعیت طبیعی آنها بررسی می‌کند. هدف اصلی آن بررسی عمیق اعمال، رفتار، عقاید و طرزفکرهای افراد و گروه‌ها به همان نحوی است که در زندگی واقعی آنها روی می‌دهد (ادیب حاج‌باقری ۱۳۸۵، ۱۷). خاستگاه این روش جامعه‌شناسی و بستر آن در حوزه پزشکی است و نخستین بار

۱. نظریه زمینه‌ای، نظریه بنیادی، تئوری داده‌بنیاد، تئوری برخاسته از داده‌ها یا تئوری بنیادی، شکل‌های دیگر از ترجمه این اصطلاح در زبان فارسی هستند.

در سال ۱۹۶۷ به وسیله دو جامعه‌شناس آمریکایی با نام‌های بارنی گلیزر^۱ و انسلم استراوس^۲ در کتابی با عنوان «اکتشاف نظریه‌سازی داده‌بنیاد»^۳ به طور رسم رونمایی شد. آنان از سال ۱۹۶۰ پژوهش‌های خود را با همین روش بر روی بیماران در آستانه مرگ آغاز کردند و در ادامه، با هدف نظم‌دهی به پژوهش‌های کیفی و ایجاد نظریه با بهره‌گیری از داده‌های نظام‌مند، موفق شدند این روش را به جامعه علمی معرفی کنند. پدیدآورندگان این روش هدف خود را از معرفی آن، کشف تئوری براساس گردآوری نظام‌مند داده‌ها در پژوهش‌های علوم اجتماعی بیان کرده‌اند (گلاسر و استراوس ۱۹۶۷، ۱۳). هرچند که به دلیل انعطاف بسیار، دایره کاربرد آن به حوزه علوم اجتماعی محدود نماند و به علوم دیگر نیز گسترده شد.

در مطالعات داده‌بنیاد، پژوهشگر پس از تعیین موضوع، پرسش پژوهش را مشخص می‌کند؛ سپس، برای پاسخگویی به این پرسش، به گردآوری داده‌ها می‌پردازد. در این راهبرد، نظریه از درون داده‌ها برمی‌آید و پژوهشگر به جای تکیه به ادبیات پژوهش یا فرضیات از پیش تعیین شده، با ورود به میدان پژوهش اجزای نظریه را می‌سازد. به عقیده گلیزر، که بنیان‌گذار اصلی این روش است، همه چیز می‌تواند داده باشد؛ بنابراین، داده‌های استفاده‌شده در این روش ممکن است کمی، کیفی، یا ترکیبی از هر دو باشند (گلیزر ۱۹۹۸، ۸). روند جمع‌آوری داده‌ها به طور کامل، انعطاف پذیر است. مشاهده‌ها، مصاحبه‌ها، اسناد موجود و کتاب‌ها، روزنامه‌ها، فیلم‌ها و... از جمله منابع مطلوب برای جمع‌آوری داده‌ها هستند. کار گردآوری داده‌ها تا زمانی ادامه می‌یابد که پژوهشگر اطمینان یابد که ادامه گردآوری، چیز تازه‌ای به داده‌های موجود نمی‌افزاید. بنابراین، پژوهشگر ناگزیر است گردآوری داده‌ها را تا نقطه اشباع، ادامه دهد. یکی از نشانه‌های نقطه اشباع روبه‌رو شدن با داده‌های تکراری است (سوسا ۲۰۰۶). به عقیده گلیزر، درحقیقت داده‌ها ارکان اصلی نظریه داده‌بنیاد را تشکیل می‌دهند. نظریه داده‌بنیاد، خواهان ارائه مجموعه‌ای یکپارچه از فرضیه‌های مفهومی است که از داده‌ها ظاهر می‌شوند (گلیزر ۱۹۹۲، ۷).

از آنجا که نمونه‌گیری در این روش تئوریک است نه آماری، در تعداد داده‌های پژوهش هیچ محدودیتی وجود ندارد. کار تحلیل داده‌ها هم‌زمان با گردآوری آنها انجام می‌گیرد، پژوهشگر داده‌ها را به صورت باز کدگذاری مفهومی می‌کند و از دل کدهای به دست آمده مفاهیم مشترک را استخراج و به مقوله‌های مشترک پیوند می‌زند. فرایند گردآوری داده‌ها به منظور تولید نظریه، به گونه‌ای است که تحلیلگر همچنان که داده‌ها را جمع‌آوری، کدگذاری و تحلیل می‌کند، تصمیم می‌گیرد که در مرحله بعد، چه داده‌ایی را از کجا به دست آورد تا نظریه در حال ظهور توسعه یابد (گلاسر و استراوس ۱۹۶۷، ۴۵). کیفی بودن، استقرایی بودن، انعطاف و نامحدود بودن

1. Barney Glaser.

2. Anselm Strauss.

3. Discovery of Grounded Theory.

داده‌ها به لحاظ کمی و نوعی، امکان گردآوری همزمان و تلفیق داده‌های میدانی و اسنادی، امکان گردآوری داده‌ها با روش‌های گوناگون، قابلیت تغییر در برخی مراحل یا ترکیب با روش‌های دیگر به ذائقه پژوهشگر، از ویژگی‌های مثبت این روش است. در شکل ۱، مدل فرایندی تکامل تئوری در استراتژی نظریه‌سازی داده‌بنیاد نشان داده شده است:

شکل ۱: مدل فرایند تکامل تئوری در استراتژی نظریه‌سازی داده‌بنیاد

تبیین مراحل روش پیشنهادی

به منظور تبیین روش شناسی مدل ارائه شده در این پژوهش، در هر مرحله با اتکا به مبنای تئوریک، چگونگی کاربست این روش را در پژوهش نمونه با عنوان «سبک زندگی اسلامی زن شاغل» به کار می‌بریم. مانند همه پژوهش‌های علمی نخستین گام در پژوهش سبک زندگی اسلامی نیز، تعیین موضوع و پرسش اصلی پژوهش است. در این مرحله، پژوهشگر براساس علاقه یا احساس نیاز، موضوع پژوهش خود را برمی‌گزیند و براساس آن، پرسش اصلی پژوهش را مشخص می‌کند. برای مثال، پژوهشگر در پژوهش نمونه به دنبال این پرسش است که آیا می‌توان مدلی از سبک زندگی اسلامی را برای زنانی، که در خارج از منزل با تعریف امروزی به کار مشغول‌اند، معرفی کرد که پایبندی به آن، زن مسلمان شاغل را به مقصد نهایی سبک زندگی اسلامی برساند؟ اگر پاسخی مثبت است، این مدل چه اجزایی دارد؟ فرایند پژوهش پس از این مرحله در عمل آغاز می‌شود:

یک) گام نخست، ورود به میدان واقعی سبک زندگی موجود و گردآوری داده‌ها

در نخستین مرحله از روش پیشنهادی، پژوهشگر با ورود ضابطه‌مند به میدان واقعی سبک زندگی موجود، در پی ترسیم مدل فعلی آن است. بر این اساس، نخست به جمع‌آوری داده‌ها از دل پدیده پرداخته و سپس با تحلیل و مقایسه رفت و برگشت میان داده‌ها و نتایج به دست آمده، مدل سبک زندگی موجود را ترسیم می‌کند.

الف) ماهیت داده‌ها: هر چیزی، که بتواند در قالب کدهای متنی درآمده و تبیین‌کننده بخشی از وضع موجود باشد، داده‌ای بالقوه است. پس هر داده برای استفاده در پژوهش، باید دو شرط داشته باشد، اول آنکه بیانگر زاویه‌ای از سبک زندگی منظور باشد و دوم آنکه قابلیت تبدیل شدن به متن را داشته باشد.

ب) منابع: هر منبعی که به نحوی با سبک زندگی مورد پژوهش ارتباط دارد از منابع گردآوری داده شمرده می‌شود. از جمله مشاهدات محقق، فیلم‌ها، صفحه‌های مجازی، کتاب‌ها، مقاله‌ها،

پایان نامه‌ها، گزارش‌های خبری، کنشگران و افرادی که به نوعی با سبک زندگی منظور در ارتباط‌اند. برای مثال، در ترسیم سبک زندگی موجود زن شاغل، زنان شاغل، همسران و فرزندان آنان، خانواده و همکاران، مشاهدات محقق، کتاب‌ها، فیلم‌ها و... منابع گردآوری داده‌ها هستند.

ج) ابزار و روش گردآوری داده‌ها: روند جمع‌آوری داده‌ها کاملاً منعطف است. ثبت مشاهدات، مصاحبه با روش‌های گوناگون شامل مصاحبه فردی، مصاحبه با گروه کانونی، مصاحبه با گروه نخبگان، تهیه پرسش‌نامه، بررسی اسناد موجود و کتاب‌ها، روزنامه‌ها، فیلم‌ها، از روش‌های گردآوری داده‌ها هستند. در پژوهش نمونه، داده‌ها با توزیع پرسش‌نامه محقق ساخته نیمه ساختاریافته و تکمیل آن به وسیله ۶۰ زن که در مشاغل گوناگونی مشغول به کارند و توزیع پرسش‌نامه محقق ساخته نیمه ساختاریافته و تکمیل آن به وسیله ۱۷ مرد که همسران آنان شاغل هستند، مصاحبه عمیق با ۱۰ زن شاغل و مصاحبه عمیق با ۲ مرد که همسران آنان شاغل‌اند، مشاهدات نگارندگان و نیز تجربه زیسته نگارنده سوم با عنوان زن شاغل مسلمان، به دست آمده است.

د) حجم نمونه‌ها: از آنجاکه نمونه‌گیری در این روش تئوریک است نه آماری، در تعداد نمونه‌های پژوهش هیچ محدودیتی وجود ندارد.

ه) جایگاه پیش‌فرض‌های محقق: اگرچه هدف نهایی پژوهشگر ارائه مدل سبک زندگی اسلامی پدیده منظور است، ولی در مرحله ترسیم مدل موجود، لازم است پژوهشگر اجازه دهد داده‌ها به عنوان اجزای اصلی سبک زندگی موجود، آزادانه مدل را بسازند و از تأثیر پارادایمی بر روند شکل‌گیری آن خودداری کند. هرچند پژوهشگر مختار است به منظور توسعه و جامعیت سبک موجود هرجا احساس نیاز کرد جهت‌گیری ویژه‌ای را در روند جمع‌آوری داده‌ها پی گیرد (نمونه‌گیری نظری).^۱ برای مثال، از آنجاکه سبک زندگی محصول باورها و ارزش‌هاست، لازم است پژوهشگر در ترسیم سبک زندگی موجود، در مصاحبه‌ها یا پرسش‌نامه‌ها بخشی از توجه خود را به ساخت باورها و ارزش‌ها که مبنای شکل‌گیری رفتارهای سبکی هستند، متوجه کند.

و) کنترل داده‌ها: پژوهشگر در ترسیم سبک زندگی موجود نیازمند کنترل داده‌ها به منظور حقیقت‌سنجی و یا ارزش‌گذاری آنها بر اساس چهارچوب اسلامی نیست، بلکه در این مرحله می‌کوشد تا حد ممکن داده‌های واقعی را که روایت‌کننده وضع موجود هستند، گردآوری کند. هرچه روایی سبک زندگی موجود بالاتر باشد، پایایی مدل سبک زندگی مطلوب بیشتر است.

دو) تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری باز و ترسیم مدل اولیه

مرحله تحلیل داده‌ها دست‌کم سه گام را در برمی‌گیرد، در نخستین گام، عملیات تحلیل

1. theoretical sampling.

داده‌ها آغاز می‌شود، این مرحله «فرایند کدگذاری»^۱ نامیده می‌شود و از آن رو به آن کدگذاری باز می‌گویند که پژوهشگر در این مرحله، داده‌ها را باز می‌کند تا از دل آنها کدهای محتوایی را بیرون بکشد (استراوس و کرین ۱۳۹۰، ۲۷۲).

در نخستین مرحله از کدگذاری باز، ضمن تحلیل داده‌ها نکات کلیدی هر داده مشخص شده و در قالب یک عبارت کوتاه یا کلمه که توصیف‌کننده تک تک عبارات یا کلمات داده منظور است درمی‌آید که به آن «کد» گفته می‌شود. براساس نظر برخی از نظریه‌سازان داده‌بنیاد، بهتر است کدگذاری با روش «تحلیل خرد»^۲ صورت پذیرد، به این صورت که داده‌ها کلمه به کلمه تحلیل شوند و معانی به دست آمده در قالب کلمه یا کلماتی به عنوان کد استخراج شوند (همان، ۱۷۲). برخی نیز به دلیل اینکه این روش زمان بسیار زیادی لازم دارد و انبوه مفاهیم ایجاد شده، پژوهش را متوقف یا از راه اصلی خارج می‌کند، روش دیگری انتخاب می‌کنند و آن این است که تنها نکات و مضامین کلیدی را کدگذاری می‌کنند. محدودیتی برای استخراج کدها وجود ندارد؛ بنابراین، ممکن است از درون یک داده بتوان کدهای متعددی را استخراج کرد. در جدول شماره ۱ و ۲، بخشی از داده‌های متن مصاحبه (آ) و (ب) را در پژوهش نمونه کدگذاری کرده‌ایم، جدول ۱ بخشی از کدهای مصاحبه با خانمی شاغل در اداره دولتی و جدول ۲ نیز بخشی از کدهای حاصله از مصاحبه با همسر یک زن شاغل است.

جدول ۱) جدول کدگذاری باز مصاحبه (آ)

کدها	داده‌ها
اشتغال پس از ازدواج	من بعد از ازدواج شاغل شدم، چند سال طول کشید تا همسرم شغل مرا به رسمیت بشناسد، اوایل سر هر مسئله کوچکی قضیه اشتغال مرا به گروگان می‌گرفت و می‌گفت راضی نیستم فردا سرکار بروی، راضی نیستم اصلاً به کارت ادامه بدهی.
نارضایتی همسر	
گروگان‌گیری	
ارتباط با همکاران مرد	زمانی که مجبور باشم مسئله شغلی را در خانه پیگیری کنم، مثلاً تلفن را جواب بدهم به ویژه اگر از طرف همکاران مرد یا رئیس (آقا) باشد، همسرم چیزی نمی‌گوید اما از نگاه‌های حساسیت و احساس ناخوشایندش را درک می‌کنم.
ناخوشایندی همسر از ارتباط کاری با همکار مرد	
پسماند ذهنی شغل	وقتی به خانه می‌روم خسته هستم از سوی دیگر ذهن من هنوز درگیر مسائل مرتبط با شغلم هست، دلم می‌خواهد تا چند ساعت با کسی صحبت نکنم، صدای ارباب رجوع هنوز در ذهنم هست.

1. coding process.

2. Micro-analysis.

کدها	داده‌ها
انتظارات همسر	تازه بعد از رسیدن به خانه باید به فکر درست کردن غذا باشم. یکی از مشکلات دیگر همین است، همسرم دوست دارد همیشه غذای گرم خانگی داشته باشیم، فکرمی‌کنم مرا درک نمی‌کند. وقتی به خانه برمی‌گردم، فکراینکه چه غذایی درست کنم خودش بیشتر از زحمت غذا پختن آزاردهنده است؛ تازه گاهی بعد از آنکه تصمیم می‌گیرم چه چیزی درست کنم متوجه می‌شوم بعضی از مواد لازم تمام شده و آن وقت دیگر کلافه می‌شوم.
بی‌برنامگی	
انزجار از کار منزل	
ساعات مشترک با همسر	
برنامه‌ریزی تعطیلات	نمی‌دانم اما شاید واقعاً شغل من عامل کمتر شدن روابط با همسرم باشد، امیدم به تعطیلات آخر هفته هست که آن‌هم معمولاً به انجام کارهای عقب‌افتاده خانه یا مهمانی می‌گذرد.
مهمانی	
زمان رسیدگی به کارهای عقب‌افتاده	
شوخ‌خو با همکار مرد	
کم‌تحریکی	در محل کار، من با دو خانم و یک آقا هم‌اتاق هستیم، گاهی درباره مسائل غیرکاری صحبت می‌کنیم و گاهی شوخی و خنده پیش می‌آید.
اضافه وزن	
مشکلات جسمی ناشی از شغل	
نوع شغل من پشت میز نشینی است و تحرک بالایی ندارد، دردهای ستون فقرات و اضافه وزن از جمله مشکلاتی است که فکرمی‌کنم به دلیل نوع شغلم به وجود آمده است.	

جدول ۲) جدول کدگذاری باز مصاحبه (۱۲)

کدها	داده‌ها
پذیرش اشتغال همسر	با کار کردن همسرم مشکلی ندارم، فکرمی‌کنم اشتغال به کار برای او سرگرمی خوبی است، سعی می‌کنم در کارهای منزل با او همکاری کنم چون می‌دانم او هم مثل من بخشی از انرژی‌اش را در بیرون از منزل صرف کرده است.
سرگرم‌کننده دانستن شغل همسر	
همکاری مرد در کارهای منزل	
درک کردن همسر شاغل	
مشارکت اقتصادی	خوب البته درآمد همسر در تأمین مخارج زندگی مؤثر بوده است؛ اما خود اشتغال ایشان هم هزینه‌های دیگری تحمیل کرده؛ برای مثال، هزینه‌ای که برای مهدکودک بچه‌ها صرف می‌کنیم یا هزینه رفت و آمدش، یا هزینه‌ای که به خدمتکار هفتگی خانه می‌دهیم و...
هزینه‌های اشتغال زنان	
اثرپذیری خلقی مثبت و منفی از ویژگی‌های شغل	همسر من آموزگار است و من فکرمی‌کنم ارتباط با کودکان در روحیه او اثرگذار بوده است. هنوز نشاط کودکی دارد و البته فکرمی‌کنم امرونی‌های او در محیط منزل ناشی از روحیه آموزگاری است.
گرفتن روحیه آمرانه	

در گام دوم، کدهای حاصله تحلیل و مقایسه شده و هر دسته از کدها که اشعار به موضوعی مشترک ربط دارند گروه بندی شده و عنوان یک «مفهوم» می گیرند. مفهوم، درحقیقت داده برچسب خورده است. هر مفهوم ممکن است تنها از یک داده یا تعداد زیادی از داده ها ایجاد شود. در این گام، «پیشامدها، وقایع و اتفاقات، به عنوان نشانه های بالقوه پدیده در نظر گرفته شده و بدین سان برچسب مفهومی دریافت می کنند» (استراوس و کربین ۱۳۹۰، ۷۲).

گام سوم ساخت مقوله ها یا مؤلفه هاست. هنگام بررسی مفاهیم مشخص می شود در بین هر چند مفهوم یک مفهوم انتزاعی تر و اعم است، یا اینکه چند مفهوم در یک بعد کلان تر با هم شریک اند. پژوهشگر در این مرحله، همان بُعد را به عنوان مقوله در سطحی بالاتر در نظر می گیرد. در تعداد طبقه های مدل محدودیتی وجود ندارد، می توان سطحی بالاتر با عنوان مؤلفه ها یا ابعاد در نظر گرفت. مفاهیم می توانند به اصلی و فرعی تبدیل شوند، مقوله ها می توانند خاص، اخص یا عام باشند (همان، ۲۸۴). جدول شماره ۳ ترکیبی از گام های دوم و سوم را در پژوهش نمونه نشان می دهد، در این مرحله، از مقایسه ۵۸ کد استخراج شده از داده ها، که به نوعی به ارتباط زن شاغل با همسر خود مرتبط بودند، به ۱۶ مفهوم رسیدیم و از مقایسه مفاهیم، ۶ مقوله «رضایت زوج از اشتغال زوجه»، «حدود مسئولیت و اختیارات»، «مسائل اقتصادی»، «پسماندهای شغلی»، «روابط اختصاصی» و «واگرایی خانواده» در بعد «ارتباط با زوج» قرار گرفته اند. بعد ارتباط با زوج یکی از ۵ بعد اصلی به دست آمده در پژوهش نمونه است:

جدول ۳، ترکیب گام دوم و سوم

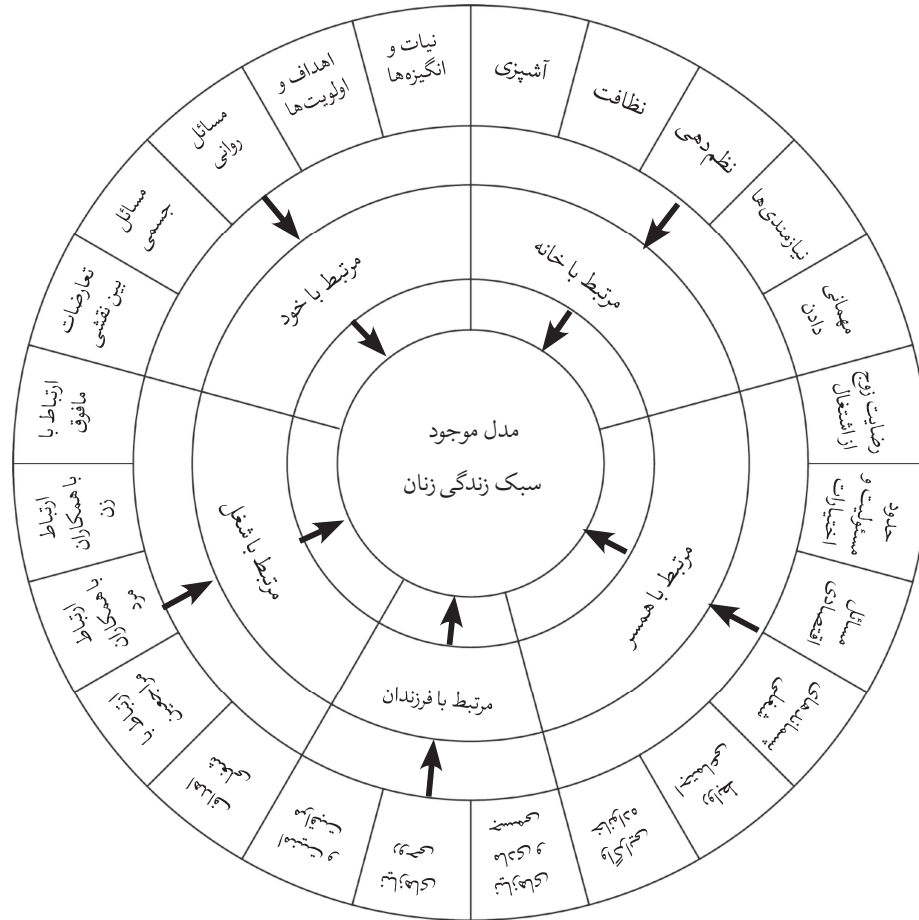
کد	مفهوم	مقوله	بعد
اعلام رضایت اولیه و اظهار عدم رضایت بعد از ازدواج	رضایت	رضایت همسر از اشتغال	ارتباط با زوج
اظهار عدم رضایت اولیه و اظهار رضایت پس از ازدواج			
عدم تمایل درونی بدون اظهار نارضایتی			
گروگان گیری رضایت	روش های اظهار رضایت	رضایت	
همراهی در کارها			
حمایت عاطفی			
عنوان کردن رضایت	روش های اظهار نارضایتی	نارضایتی	
بهبانگی			
انتقاد از اشتغال زنان در گفت وگوها			
حمایت نکردن			
اظهار نارضایتی کلامی			

کد	مفهوم	مقوله	بعد
تصمیم‌گیری پیرامون فرزندان	اختلاف در تصمیم‌گیری	حدود مسئولیت و اختیارات	ارتباط با زوج
تصمیم‌گیری در رفت و آمدها			
تصمیم‌گیری پیرامون مسائل اقتصادی			
تصمیم‌گیری پیرامون فرزندآوری			
اختلاف در حدود اختیارات	حدود اختیارات		
نامشخص بودن حدود مسئولیت زوجین	مسئولیت‌ها		
تعدد وظایف زن شاغل			
تقبل بار مسئولیت زندگی به وسیله زن			
شانه خالی کردن مرد از مسئولیت			
انتظارات مالی مرد	انواع رویکردهای مردان	مسائل اقتصادی	
گرفتن اختیار مالی از زن			
وادار کردن زن به مشارکت مالی			
شانه خالی کردن زوج از مسئولیت مالی			
منت‌گذاری	انواع رویکردهای زنان		
مشارکت مشتاقانه			
عدم مشارکت			
پس‌انداز مخفیانه			
عدم وابستگی مالی به شوهر			
حفظ وابستگی مالی به شوهر			
سلطه‌گری	پسماندهای خلقی	پسماندهای شغلی	
تفاخر			
برتری‌جویی			
قاطعیت افراطی			
نظم و برنامه‌ریزی			
انضباط مالی			
گرفتن روحیات مردانه			
استقلال			
ذکر حوادث تلخ شغلی	پسماند عاطفی		
ذکر نگرانی‌ها و اضطراب‌های شغلی			
تبدیل خانه به بخشی از محیط کار	پسماند کاری		

کد	مفهوم	مقوله	بعد	
	روابط عاطفی	روابط اختصاصی	ارتباط با زوج	نداشتن فرصت کافی برای با هم بودن
				کمیت و کیفیت تفریحات مشترک
				جدا غذا خوردن
				کمیت و کیفیت گفت‌وگوی دو نفره
	روابط زناشویی			سردی روابط
				بی‌میلی زن
				انزجار جنسی زن
				اظهار خستگی زن
	فردگرایی در اتخاذ اهداف و تصمیمات	واگرایی خانواده	ارتباط با زوج	عدم تمکین
				تعهدات کاری و مالی
				قرارهای شغلی خارج از وقت
				ادمه تحصیل
		جریان بی‌اعتمادی		موفقیت‌های بیشتر
				رفتارهای شک‌برانگیز
ارتباطات کاری با مردان دیگر در حضور همسر				
ذکر مشخصات همکاران مرد و تعریف و تمجید از آنان				
مقایسه همسر با همکاران مرد				

پس از طی این سه گام و استخراج همه ابعاد، مقوله‌ها و مفاهیم از دل کدهای اولیه، نمایی کلی از سبک زندگی موجود پدیدار می‌شود. شکل ۲ مدل سبک زندگی موجود پژوهش نمونه، که بیانگر ابعاد ۵ گانه و مقوله‌های ذیل هریک از آنهاست، را نشان می‌دهد:

شکل ۲) مدل سبک زندگی موجود در پژوهش نمونه

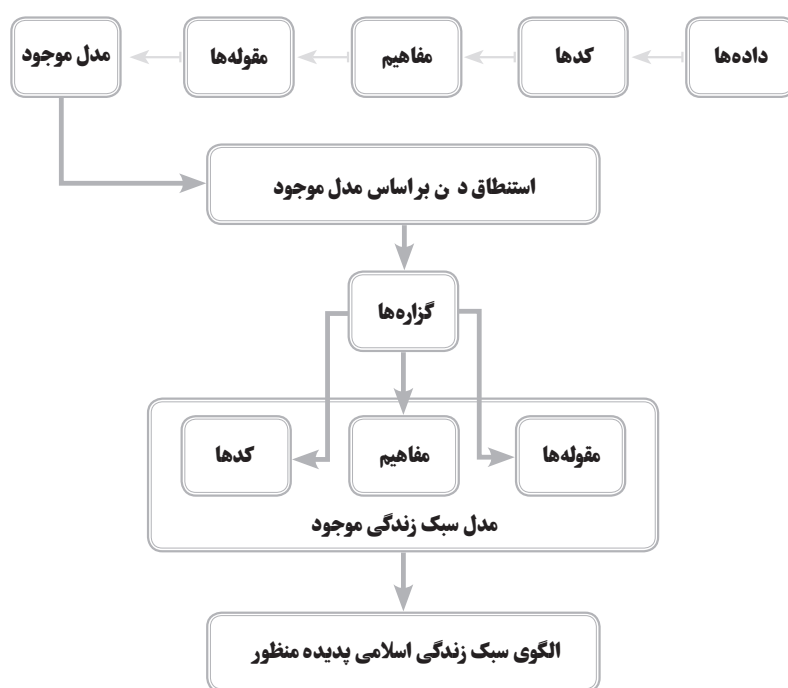

سه) عرضه مدل موجود به دین اسلام و استخراج الگوی سبک زندگی اسلامی پدیده منظور

پ از آنکه مدلی جامع از سبک زندگی موجود به دست آمد کار اصلی پژوهشگر سبک زندگی اسلامی آغاز می‌شود و نوبت به دمیدن روح سبک زندگی اسلامی در کالبد سبک زندگی موجود می‌رسد. اکنون، پژوهشگر می‌تواند سبک زندگی واقعی را به دین عرضه کند و با رویکردی پرسشگرانه و اکتشافی داده‌های دینی را در قالب گزاره‌های سبک زندگی استخراج کند و در همه سطوح سبک زندگی موجود بدمد. روش کار در این مرحله برخلاف مرحله گذشته است. در آن مرحله، داده‌ها به روش استقرایی از جزء به کل جمع شد و در نهایت، مدل سبک زندگی موجود استخراج شد. در این مرحله، پژوهشگر از بالاترین سطح شروع می‌کند تا مقوله‌ها و سپس مفاهیم و حتی داده‌های خرد را در آنچه هست، با آنچه باید باشد، تطبیق دهد. لازمه این حرکت بازگشتی این است که پژوهشگر بر اساس مدل موجود، مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی را استخراج کند و

مضامین مرتبط با آن را در منابع اسلامی بیابد. در این بخش، پژوهشگر با انواع روش های مرسوم در مطالعات دینی، در دل روش پایه، به اخذ گزاره های سبکی دینی اقدام می کند. هریک از ابعاد، مؤلفه ها، مقوله ها و حتی کدها برحسب نیاز، کلیدواژه هایی هستند که پژوهشگر براساس آن، در منابع جست و جو کرده و به پرسش از دین می پردازد تا بتواند راهکار و رویکرد متناسب را از دین استخراج کند. هرگاه مقوله ای را براساس سبک زندگی اسلامی سامان داد، به سراغ مقوله دیگر می رود. اگرچه گزاره ها در این مرحله از منابع گوناگون جمع آوری می شوند، ولی انتخاب گزاره ها کاملاً گزینشی و درون پارادایمی است. شکل ۳ مسیر تکامل مدل سبک زندگی مطلوب (اسد می) را نشان می دهد:

شکل ۳) مسیر شکل گیری مدل سبک زندگی مطلوب

الف) ماهیت داده ها: در این مرحله، هر گزاره ای که قابلیت پذیرش وصف دینی داشته و گزاره سبکی باشد، داده شمرده گردیده و در صورت عبور از صافی کنترل، قابل بهره گیری است. از آنجا که سبک زندگی ناظر به رفتارهاست، گزاره های دینی کاربردی در این مدل اغلب گزاره های «انشایی»^۱ یا توصیه ای هستند؛ هرچند می توان از گزاره های «اخباری»^۲ یا وصفی دینی نیز در موارد بسیاری بهره برداری کرد. برای مثال، در پژوهش نمونه، گزاره «فان المرأة ریحانه لیست بقهرمانه»^۳

1. Normative.
2. Discriptive.

۳. زن گل است و نه کاربرد از.

(تمیمی آمدی ۱۳۶۶، ۷۵۹) از جمله گزاره‌های توصیفی است که می‌توان از دل آن، رفتارهای سبکی مرتبط با مفهوم «وسع‌شناسی» از زیرمقوله «خودآگاهی» و در ذیل مقوله «مدیریت خود» خارج کرد. بخشی از داده‌ها برگرفته از قرآن و سنت است، بخشی از علم فقه، حقوق، اخلاق، بخشی از تاریخ و زندگی‌نامه بزرگان و بخشی دیگر از قطعیات تجربی بشر در دیگر علوم اخذ می‌شود. گزاره‌های تجربی بشری اگرچه جزئی از متون دینی نیستند، ولی از آن رو که به تفسیر طبیعت می‌پردازند، که فعل خداوند متعال است، چنانچه با واقعیت مطابق باشند، مورد تأیید دین هستند^۱ (جوادی آملی ۱۳۸۶، ۱۴۴-۱۴۳) و می‌توان از آنها در توسعه و تکمیل مدل سبک زندگی اسلامی منظور بهره‌مند شد.

ب) منابع: از هر منبعی که مشتمل بر گزاره‌های سبکی مراد یا مورد تأیید دین اسلام باشد، اعم از قرآن کریم، جوامع روایی، ادعیه، منابع فقهی، منابع اخلاقی- تربیتی، منابع عرفانی و نیز علوم و معارف بشری اعم از روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، پزشکی و... می‌توان بهره‌گرفت.

ج) روش گردآوری داده‌ها: شیوه اصلی گردآوری داده‌ها در این مرحله جست‌وجوی اسنادی با روش کتابخانه‌ای در منابع است. هرچند می‌توان به فراخور مفهوم مورد جست‌وجو، از روش‌های شبه‌مصاحبه درون پارادایمی مانند استفتا و یا گفت‌وگو با خبرگان نیز بهره‌مند شد؛ بنابراین، به فراخور نیاز، محدودیتی برای روش گردآوری داده‌ها وجود ندارد. برای جست‌وجو در منابع و متون اسلامی، در میان مفسران و فقها، دوروش رایج است، روش لغت‌کاوی و روش معناکاوی. روش نخست آن است که آیات و روایاتی، که در متن آنها به لغت موردنظر یا مشتقات آن، اشاره شده است، استخراج و از آنها استفاده شود. در این صورت کدها، مقوله‌ها و مفاهیم خود کلیدواژه‌های اصلی جست‌وجو در منابع هستند. در روش دوم، پژوهشگر خود را به لغت و کلمه خاصی محدود نمی‌کند، بلکه محتوای سند، برای وی برتری دارد. هرچند ممکن است در متن سند هیچ اشاره‌ای، به واژه موردنظر پژوهشگر نشده باشد، پژوهشگر از قرائن و شواهد دیگر درمی‌یابد که محتوا بر مفهوم موردتحقیق، اشاره دارد (مهرابی ۱۳۹۰). روش دوم اگرچه به خبرگی بالا نیاز دارد، ولی برای مطالعات سبک زندگی اسلامی از هر نظر مناسب‌تر است. برای مثال، در پژوهش نمونه در مقوله «مدیریت زمان» خود کلمه «زمان» کلیدواژه است که می‌توان براساس آن به لغت‌کاوی در منابع پرداخت؛ با این حال، گزاره «بهره‌برداری از زمان طلایی بین الطلوعین»، که در دین اسلام از اهمیت بالایی برخوردار است، در این روش جست‌وجو، یافت نمی‌شود و نیازمند خبرگی پژوهشگر است. همین رویکرد در دیگر منابع نیز وجود دارد. پس بر پژوهشگر لازم است به جست‌وجو براساس کلیدواژه‌های استخراج‌شده از مدل سبک زندگی موجود بسنده نکند و از هر راه ممکن به استخراج گزاره‌هایی بپردازد که مدل سبک زندگی مطلوب را توسعه و تعمیق می‌دهند.

۱. آیت‌الله جوادی آملی معتقد است هر علمی که منطبق بر واقع باشد، دینی نیز خواهد بود و قید اسلامی یا دینی برای علم، قید توضیحی است نه احترازی. به گفته ایشان: «علم اگر علم باشد، نه وهم و خیال و فرضیه محض، هرگز غیراسلامی نمی‌شود. علمی که اوراق کتاب تکوین الهی را ورق می‌زند و پرده از اسرار و رموز آن برمی‌دارد، به‌ناچار اسلامی و دینی است...» (جوادی آملی ۱۳۸۶، ۱۴۴-۱۴۳).

د) جایگاه پیش‌فرض‌های محقق: برخلاف مرحله ترسیم مدل موجود، تمام اجزای روش پیشنهادی در این مرحله به‌طور کامل، درون پارادایمی و متأثر از مبانی اندیشه اسلامی است، البته در این مرحله نیز همچنان بر پژوهشگر لازم است از تحمیل پیش‌فرض‌های شخصی خود بر اندیشه دینی در همه ابعاد پرهیزد.

ه) کنترل داده‌ها: اگرچه در مرحله ترسیم مدل موجود، به کنترل داده‌ها و اعتبارسنجی آنان و یا ارزش‌گذاری پارادایمی داده‌ها نیازی نبود، در این مرحله، کنترل داده‌ها اهمیت بالایی دارد و نیازمند تدقیق مجتهدانه پژوهشگر است. از آنجاکه گزاره‌های سبک زندگی اغلب از سنخ معارف شناختاری نیستند، به اعتبار دلالت مطابقی، صدق و کذب بردار نیستند بلکه به اعتبار منبع و منشأ صدور و نیز هدف و غایت، قابل کنترل و تصدیق و تکذیب هستند، هرچند مطابقت با واقعیت نیز قیدی اساسی است که در تصدیق و تکذیب اعتبار صدور این گزاره‌ها مؤثر است. از سوی دیگر، اعتبار گزاره‌هایی که از منابع دینی استخراج می‌شوند، به معنی استناد گزاره‌ها نیست؛ زیرا بهره‌گیری از گزاره‌های روایی به ظاهر غیرمستند (که دارای اسناد ضعیفی هستند)، بنا به رویکرد تصحیح حدیث^۱، در صورت برخورداری از مضامین اخلاقی غنی و سودمند بدون اشکال به نظر می‌رسد؛ به این دلیل که این گزاره‌ها بخش عظیمی از متون اسلامی را در بر می‌گیرند و نقش مؤثری در غنابخشی به سبک زندگی دارند. نکته دیگر اینکه داده‌هایی قابلیت بهره‌گیری در مطالعه‌های سبک زندگی اسلامی را دارند که با سبک زندگی مطلوب هم‌راستا باشند. برای مثال، در سبک زندگی زن شاغل، گزاره‌های سبکی «زن مخدره» کاربردی نیست و پژوهشگر باید به دنبال گزاره‌های مناسب سبک زندگی «زن بزه» باشد. دیگر داده‌ها که از علوم بشری نشئت می‌گیرند از دو منظر مفید و کارآمد بودن و اعتباریابی در ترازوی پارادایم دینی کنترل می‌شوند و در صورت دارا بودن هر دو شرط، گزاره در نظر گرفته می‌شوند. برای نمونه، «ماتریس آیزنهاور»^۲ گزاره مفید و کاربردی بشری در مقوله «مدیریت زمان» است که طی بررسی در ترازوی پارادایم اسلامی منعی در استفاده از آن نیست و می‌تواند گزاره سبک زندگی اسلامی باشد و قابلیت طرح در مدل سبک زندگی مطلوب را داراست. بر این اساس، دین ملاک و داور نهایی گزاره‌های تجربی خواهد بود و گزاره‌های علم تجربی، که بر اساس تفکر اومانستی ایجاد شده‌اند، از این صافی عبور نمی‌کنند و وارد حوزه سبک زندگی اسلامی نمی‌شوند.

۱. رویکرد تصحیح به معنای صحیح شمردن مضمون روایاتی است که سند کامل و مطمئنی ندارند... گاه احادیث، سند معتبری ندارند، ولی مضمون مقبول و محتوایی همخوان با دیگر روایات دارند و قرینه‌های دیگری نیز آنها را همراهی می‌کند. ما می‌توانیم مضمون این احادیث را معتبر بشماریم. گفتنی است که این به معنای یقین به صدور این‌گونه احادیث و حدیث دانستن هر متن بدون سند یا با سند جعلی نیست؛ بلکه به معنای عمل به مضمون روایاتی است که در کتاب‌های مقبول عالمان نقل شده‌اند، ولی از سند صحیح، به اصطلاح متأخران، بی‌بهره‌اند. شیخ طوسی، شیخ طبرسی، محقق حلی و... از جمله علمای متقدمی هستند که از این رویکرد در آثار خود بهره برده‌اند.

2. Eisenhower matrix.

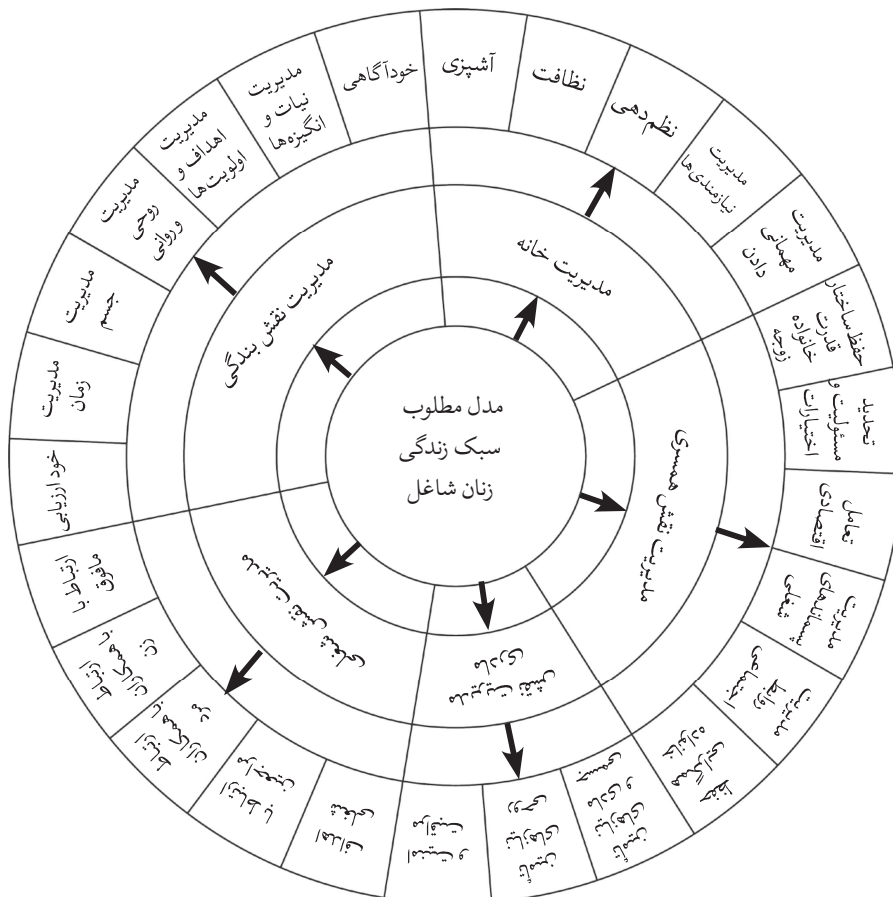
و) **حجم نمونه‌گیری:** از آنجا که ترسیم مدل موجود رویکردی استقرایی داشت، نمی‌توان ادعا کرد که نمونه‌گیری در آن به صورت کامل اتفاق می‌افتد چراکه دسترسی به جامعه آماری و نمونه‌گیری کامل برای پژوهشگر غیرممکن است. باین حال، در این مرحله، باید نمونه‌گیری تام باشد و پژوهشگر برای هر مقوله، مفهوم و حتی کد در مدل سبک زندگی موجود، بازخوردی، که مشتمل بر تأیید، رد، تقویت، تعیین حدود، ارائه راهکار یا... باشد، را بیابد و در مدل سبک زندگی مطلوب بیاورد. برای نمونه، در مفهوم اهداف شغلی سبک زندگی موجود پژوهش نمونه، زنان شاغل در پرسش‌نامه‌ها و مصاحبه‌ها، اهداف شغلی متفاوتی را بیان کردند، که در مدل سبک زندگی موجود، در ذیل مفهوم «اهداف شغلی» و در مقوله «مرتبط با شغل» قرار گرفته‌اند. در این مرحله، پژوهشگر با عرضه تام کلیه اجزای مفهوم، به منابع دینی برای هر یک از کدها بازخوردی سبکی استخراج کرده است. شکل ۴ نمایانگر این مثال است.

شکل ۴) نمونه‌گیری در مرحله ترسیم سبک زندگی مطلوب

کدها	آیه	تفسیر	گزاره سبکی اسلامی مستخرج
اهداف شغلی	عرضه مفهوم و اجزای آن در مدل سبک موجود، به دین اسلام	مَلْعُونٌ مِّنْ تَرَأْسٍ مَّلْعُونٍ مِّنْ هَمَّ بِهَا مَلْعُونٌ كُلٌّ مِّنْ حَدَثٍ بِهَا نَفْسُهُ؛ ملعون است کسی که ریاست طلبی کند و کسی که به ریاست همت گمارد و کسی که در فکر آن باشد (مجلسی ۱۴۰۵، ۷۰، ۱۵۱).	دستیابی به جایگاه ریاست و مدیریت
		تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا؛ آن سرای آخرت را برای کسانی قرار می‌دهیم که در زمین خواستار برتری و فساد نیستند (قصص، ۸۳).	دستیابی به شغلی که از طریق آن، شهرت یا افتخار و برتری اجتماعی بیشتری به دست آید
		قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي خَفِيفٌ غَلِيمٌ؛ [یوسف] گفت مرا بر خزانه‌های این سرزمین بگمار که من نگرهبانی دانا هستم (یوسف، ۵۵).	دستیابی به شغلی متناسب با روحیات و توانمندی‌های شخصی
		أَذْنَىٰ مَا تَكُونُ مِنْ رَبِّهَا أَنْ تَلْزَمَ فَعَرَبِيَّتِهَا؛ نزدیک‌ترین حالت زن به پروردگارش این است که زن در خانه خود بماند (مجلسی ۱۴۰۵، ۴۳، ۹۱).	دستیابی به شغلی که به زمان کمتری نیاز دارد. (با هدف رسیدگی بیشتر به خانواده)
		لَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يُحِبُّ جَمَعَ الْمَالِ مِنْ خَالٍ، يَكْفُ بِهِ وَجْهَهُ وَيَقْضِي بِهِ ذَيْنَهُ؛ بیچاره‌انسانی که دنبال مال حلال نمی‌دود که آبرویش را حفظ کند و دینش را ادا کند.	دستیابی به شغلی با درآمد بیشتر. (در صورت نیاز مالی خانواده)
		وَصَعْتُ الْغَنَىٰ فِي الْفِتَاةِ وَهُمْ يَطْلُبُونَهُ فِي كَثْرَةِ الْأَمَالِ فَلَا يَجِدُونَهُ؛ توانگری را در فتناعت نهاده‌ام، ولی مردم آن را در فراوانی مال می‌جویند، از این رونمی‌یابندش (مجلسی ۱۴۰۵، ۷۸، ۴۵۳).	دستیابی به شغل با درآمد بیشتر (بدون نیاز مالی واقعی)

گزاره سبکی اسلامی مستخرج	منبع	دانشجو	کدها	اهداف شغلی
قَصَاءُ حَاجَةِ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَثْقِ أَلْفِ رَقَبَةٍ وَ خَيْرٌ مِنْ حُمَلَانَ أَلْفِ فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ روا ساختن حاجت مؤمن، از آزاد ساختن هزار بنده و بارکردن هزار اسب در راه خدا (فرستادن به جهاد) بهتر است.	پند	پند	عروضه مفهوم و اجزاء آن در مدل سبک موجود، به دین اسلام	دستیابی به شغلی که امکان خدمت بیشتری در آن وجود دارد.
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، یاران خدا باشید (صف، ۶۱).	وژده	پند		دستیابی به شغلی که امکان نصرت دین خدا در آن بیشتر باشد
أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَابِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا؛ مگر زمین خدا وسیع نبود تا در آن مهاجرت کنید (نساء، ۹۷).	وژده	تاکید		دستیابی به شغلی که رعایت حدود الهی در آن ممکن تر است.

در نهایت، می‌توان محصول این مرحله را مانند محصول مرحله قبل در قالب نموداری تجمیع و عینی کرد. درحقیقت، این الگو ساختار خود را از مدل موجود، که در مرحله قبل سامان یافته، گرفته است، ولی محتوایش برگرفته از سبک زندگی اسلامی است. شکل ۵ نمودار الگوی سبک زندگی اسلامی پژوهش نمونه است.

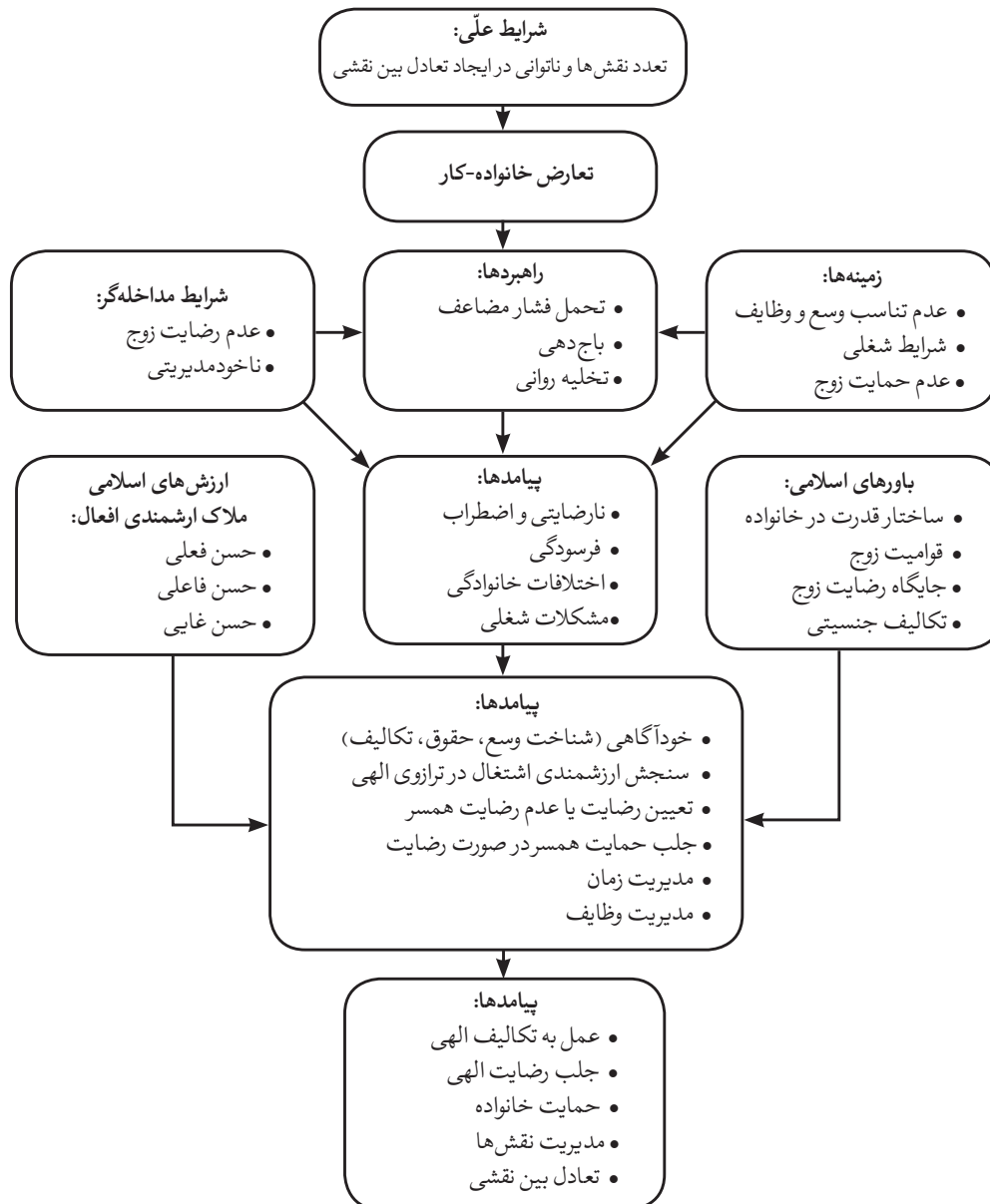

چهار) تعمیق و توسعه الگو

به منظور تعمیق و توسعه الگوی استخراج شده، پژوهشگر می‌تواند در مرحله بعد به «کدگذاری محوری» کدهای باز اقدام کند. کدگذاری محوری یک مرحله از روش تحقیق نظریه‌سازی داده بنیاد با رویکرد استراوسی با کاربرد تعمیق و توزیع نظریه است. انجام این مرحله در روش پیشنهادی، اختیاری است و چنانچه پژوهشگران را در توسعه و تعمیق مدل خود کارآمد تشخیص دهد به فرآیند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد اقدام می‌کند. این کدگذاری از این رو «محوری» نامیده شده است که کدگذاری حول «محور» یک مقوله تحقق می‌یابد (لی، ۲۰۰۱، ۴۹). طی این مرحله پژوهشگران میان مفاهیم یا مقوله‌ها، مفهوم یا مقوله‌هایی را که موشکافی و توسعه نیاز دارد، انتخاب می‌کند و آن را محور در نظر می‌گیرد، سپس دیگر مقوله‌ها یا مفاهیم با عنوان «شرایط علی»، «شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر»، «راهبردها»، «پیامدها» و... به آن ربط می‌دهد (کرسول، ۲۰۰۵، ۴۰۰). در روش پیشنهادی، پژوهشگر پس از کدگذاری محوری و شناخت ابعاد گوناگون مؤثر بر مقوله محوری و راهبردهای کنشگر و پیامدهای حاصل از راهبردها، راهکارهای سبک زندگی اسلامی را که برگرفته از باورها و ارزش‌های اسلامی هستند، ارائه می‌دهد تا در نهایت، به پیامدهای همسوی با هدف زندگی در سبک زندگی اسلامی دست یابد. شکل ۶ کدگذاری محوری مقوله «تعارض خانواده - کار» را - که یکی از مقوله‌های محوری پژوهش نمونه است - نشان می‌دهد. مطابق با شکل، «تعدد نقش‌ها» و «ناتوانی یا عدم موفقیت زن شاغل در ایجاد تعادل بین نقشی» عامل به وجود آمدن تعارض نقشی از نوع خانواده - کار است. «عدم تناسب بین وسع و وظایف»، «شرایط شغلی» و نیز «عدم حمایت از طرف همسر» زمینه‌های بروز این تعارض هستند، که البته، «نارضایتی همسر از اشتغال زن» و نیز «ناتوانی زن در مدیریت شرایط»، شرایط مداخله‌گر و تشدیدکننده وضع موجود در نظر گرفته شده‌اند، همه اینها به انتخاب راهبردهایی از سوی زن شاغل، برای رهایی از وضع موجود منجر می‌شوند. این راهبردها شامل «تحمل فشار مضاعف»، «اقدام به باج‌دهی» برای تخفیف اعتراضات و یا اشباع آستانه تحمل و «تخلیه روانی» با رفتارهای پرخاشگرانه و معترضانه هستند. انتخاب این راهبردها در ادامه، پیامدهایی مانند «نارضایتی و اضطراب»، «فرسودگی»، «اختلافات خانوادگی» یا ایجاد «مشکلات شغلی» را به دنبال خواهد داشت. راهکارهای سبکی اسلامی پیشنهاد شده به وسیله پژوهشگر برای برون رفت از وضع به وجود آمده شامل «خودآگاهی» (شناخت وسع، حقوق، تکالیف)، «سنجش ارزشمندی اشتغال خود در ترازوی الهی»، «معین کردن رضایت یا عدم رضایت همسر» و تصمیم‌گیری پیرامون ادامه اشتغال متناسب با آن، «جلب حمایت همسر در صورت رضایت»، «مدیریت زمان» و «مدیریت وظایف» هستند که برگرفته از نظام باورها و بینش‌های اسلامی می‌اند. عمل بر طبق این راهکارهای سبکی اسلامی پیامدهایی

ه دنبال خواهد داشت که با سبک زندگی اسلامی همسوست، از جمله «عمل به تکلیف الهی»، «جلب رضایت الهی»، «حمایت خانواده»، «مدیریت نقش ها» و «ایجاد تعادل بین نقش‌ها».

شکل ۶) کدگذاری محوری با محوریت مقوله تعارض «خانواده کار»

پنج) توصیف و تبیین الگوی ارائه شده

پس از مرتب کردن گزاره‌های سبک زندگی اسلامی و جایگذاری هریک در قالب مفاهیم و

مقوله‌های مدل سبک زندگی موجود و درنهایت، ترسیم الگوی سبک زندگی اسلامی پدیده‌منظور، نوبت تشریح و توصیف الگو می‌شود؛ چه اینکه مدل نموداری «کدگذاری بصری»^۱ تنها نمایی کلی از مفاهیم و مقوله‌ها و ارتباط بین آنها را نشان می‌دهد و گویای همه جزئیات الگوی سبک زندگی اسلامی نیست. در این مرحله، پژوهشگر ضمن تفسیر و توصیف گزاره‌ها، خط سیر و ارتباط آنها با یکدیگر را شرح می‌دهد تا نمایی یکپارچه از الگوی سبک زندگی مطلوب را به نمایش بگذارد. این مرحله از روش پیشنهادی نیز مطابق مرحله «کدگذاری انتخابی»^۲ در روش نظریه‌سازی داده بنیاد است. در کدگذاری انتخابی، نظریه پرداز با بهره‌گیری از فنونی مانند خط داستان، چگونگی تأثیر عوامل بر مقوله محوری و اینکه چگونه این عوامل به راهبرها و پیامدهای ویژه منجر می‌شوند را تبیین می‌کند و درنهایت، نظریه یکپارچه خود را ارائه می‌دهد (کرین و استراوس ۱۹۹۰، ۴۰۷). بر این اساس، پژوهشگر در این مرحله پس از ایجاد ارتباط منطقی میان مقوله‌ها در مرحله کدگذاری محوری، مقوله‌ی که به بهبود و گسترش بیشتری نیاز دارند را نیز تکمیل می‌کند و درنهایت، نظریه یکپارچه خود را ارائه می‌کند. به دلیل حجم بالای نظریه ارائه شده در پژوهش نمونه، امکان جایگذاری آن در این مقاله وجود ندارد.

شش) اعتبارسنجی سبک ارائه شده

در هر صورت، الگوی سبکی استخراج شده حاصل کار بشری است و نمی‌توان با قطعیت از نسبت داشتن همه محتوای آن به دین اسلام سخن گفت؛ از این رو، می‌توان از اجماع نخبگانی برای پالایش و اصلاح و به تأیید رساندن آن بهره برد. اجماع به عنوان امری که در فقه شیعی سابقه و جایگاهی عمیق دارد، در روش‌های تحقیق نوین نیز جایگاهی به دست آورده است. در مرحله پایانی، می‌توان از روش دلفی به عنوان ابزاری حمایت‌کننده بهره‌مند شد. در این صورت، می‌توان به جای پرسش نامه، مدل استخراج شده را برای مطالعه و وجدان ایرادات احتمالی به نظر نخبگان متخصص سبک منظور رساند. در این مرحله، باید الگوی مستخرج از چند نظر واکاوی شود:

- آیا مفاهیم به خوبی تولید شده‌اند؟
- آیا مفاهیم به صورت منظم به هم مرتبط شده‌اند؟
- آیا مقوله‌ها و مفاهیم مدل موجود، برگردان دقیقی از سبک زندگی موجودند؟
- آیا مقوله‌ها و مفاهیم الگوی مستخرج غنای دینی دارند؟
- آیا سبک ارائه شده در عمل امکان اجرا دارد؟
- آیا عمل کردن مطابق با سبک ارائه شده درنهایت، به دستیابی به هدف سبک زندگی اس می‌انجامد؟

1. a visual coding paradigm.

2. Selective coding.

نتیجه

نگارندگان با ارائه این مقاله درصدد معرفی روشی برای کاربرست در مطالعات سبک زندگی اسلامی با هدف ارائه الگوهای روزآمد سبک زندگی اسلامی در قالب پدیده‌های امروزی هستند. ایشان برای باورند که روش پیشنهادی آنان، که بر پایه روش تحقیق نظریه‌سازی داده‌بنیاد بنا شده و روشی ترکیبی است، توانسته است ارتباطی قوی میان سبک زندگی موجود و سبک زندگی مطلوب برقرار کند. این روش در قالب شش مرحله پایه‌گذاری شده است. جدول ۴ سیر مراحل روش تحقیق پیشنهادی را نمایش می‌دهد.

جدول ۴) مراحل روش تحقیق پیشنهادی

روش پیشنهادی این پژوهش از برتری‌های زیربرخوردار است:

- برگرفتن پرسش‌های پژوهش از عالم واقع و برقراری ارتباط قوی میان آنچه هست و آنچه باید باشد؛
- قابلیت تغییر، تکمیل و گسترش سبک ارائه شده در بستر زمان به دلیل تطابق با وضع موجود؛
- وفاداری به روش‌های سنتی مطالعات دینی که نتیجه مجاهدت‌های پژوهشگران اسلامی در سده‌های پیشین است و بهره‌مندی از برتری‌های بی‌مانند آن و به‌کار بردن هم‌زمان روش‌های نوین به‌منظور بهره‌مندی از خدمات پژوهشگران معاصر در این روش‌ها و در نتیجه، بومی‌سازی آنها؛
- تفکیک سطوح الگوپردازی سبک زندگی اسلامی که خلأ آن از آسیب‌های روش‌های سنتی است؛
- تحمیل نکردن چهارچوب‌های گوناگون بر مفاهیم اسلامی، که از آسیب‌های کاربرد روش‌های تحقیق نوین است. بنابراین، مبانی معرفت‌شناختی نظریه داده‌بنیاد از جمله مفروضات نسبت‌گرایانه آن در مدل پیشنهادی مؤثر نیستند؛
- هیچ پیش‌فرضی از مرحله ترسیم سبک زندگی موجود به مرحله عرضه پرسشگرانه دین وارد نمی‌شود و پژوهشگر به دنبال کشف است نه حمل؛
- اگرچه پژوهشگر در این روش از تجربه‌های بشری نیز بهره می‌برد، ولی ملاک داوری نهایی گزاره‌های دین اسلام است نه علوم تجربی بشر؛
- اگرچه روایی در پژوهش‌های کمی به معنی میزان تطابق با واقعیت است، در پژوهش‌های کیفی، برخی روایی را معیاری نالازم دانسته و آنان که به آن پایبند مانده‌اند روایی را به معنی «باورپذیری»، «قابل دفاع»، «امانت‌دار» بودن پژوهش دانسته‌اند (فقیهی و علیزاده ۱۳۸۴). با این فرض الگوهای سبک زندگی که با این روش طراحی می‌شوند به دلیل برخوردار بودن از داده‌های میدانی و ناظر به واقع بودن، باورپذیر، امانت‌دار و قابل دفاع هستند، از این رو روایی بالایی دارند؛
- اگرچه الگوی سبک زندگی ارائه شده در چهارچوبی ثابت شکل گرفته، ولی از اقتضائات زمان خود نیز تأثیر پذیرفته است؛ بنابراین، به‌طور کامل روزآمد است. از آنجاکه بستر شکل‌گیری الگوی به‌دست‌آمده مقطع زمانی آن است، ممکن است در زمان‌های دیگر کاربردی نباشد. بنابراین، پایایی مدل ارائه شده ارتباط مستقیمی با روایی آن در هر زمان دارد.

منابع

- * به جز قرآن کریم؛
۱. ادیب حاج باقری، محسن. ۱۳۸۵. روش تحقیق گراند تئوری. راه و روش نظریه پردازی در علوم انسانی و بهداشتی. تهران: بشری
 ۲. استراوس، ای و جی کوربین. ۱۳۹۰. مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. تهران: نشرنی.
 ۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد. ۱۳۶۶. غررالحکم و درر الکلم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
 ۴. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۸۶. منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. تهران: انتشارات اسراء.
 ۵. زارعی محمودآبادی، طیبه، کمال خواجه پوربنادکی، و احمد زارع زردینی. ۱۳۹۴. ارائه روشی دلالت پژوهانه در مطالعات سبک زندگی اسلامی مبتنی بر روابط معنایی واژگان قرآنی. دوفصل نامه علمی- پژوهشی پژوهش نامه سبک زندگی اسلامی ۵ (۲): ۱۰۴-۸۳.
 ۶. سعیدی روشن، محمدباقر و همکاران. ۱۳۹۸. تحلیلی بر کاربست نظریه‌ها و مفاهیم علوم اجتماعی در فرایند نظریه پردازی قرآنی/دینی. فصل نامه علمی- پژوهشی روش شناسی علوم انسانی (۱۰۰): ۸۱-۹۸.
 ۷. صدر، سید محمدباقر. ۱۳۹۰. المدرسه القرآنیة موسوعه شهید صدر. ج ۱۹. قم: مرکز الابحاث و الدراسات التخصصیه للشهید صدر.
 ۸. فعالی، محمدتقی. ۱۳۹۷. مبانی سبک زندگی اسلامی. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری دین و معنویت آل یاسین.
 ۹. فقیهی، ابوالحسن و محسن علیزاده. ۱۳۸۴. روایی در تحقیق کیفی. مدیریت فرهنگ سازمانی (۹): ۲۰-۹.
 ۱۰. کافی، مجید. ۱۳۹۴. مدل روش شناختی مطالعه سبک زندگی اس. می. دو فصلنامه علمی - تخصصی پژوهش نامه سبک زندگی (۱): ۱۲۱-۱۳۸.
 ۱۱. کاویانی، محمد. ۱۳۹۲. سبک زندگی و ابزار سنجش آن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 ۱۲. کاویانی، محمد، فرج الله میرعرب، و محمدصادق یوسفی مقدم. ۱۳۹۸. مبانی سبک زندگی اسلامی براساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت علیهم السلام. قم: پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن.
 ۱۳. گرجیان، محمد مهدی و رضا آذریان. ۱۳۹۸. سلسله مباحث سبک زندگی اس. می. فرایند ارتباطات انسانی. تهران: انتشارات تلاوت.
 ۱۴. مصباح یزدی، محمد تقی. ۱۳۹۲. سبک زندگی اسلامی. ضرورت‌ها و کاستی‌ها. معرفت. (۱۸۵) «ویژه سبک زندگی».
 ۱۵. مهرابی، امیرحمزه. ۱۳۹۰. معرفی روش شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی، ارائه یک نمونه. مدیریت فرهنگ سازمانی. ۹ (۲۳): ۵-۳۰.
16. Creswell, J.W. 2005. Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research 4Ed. Boston, Pearson Education, Inc.

17. Creswell, J.W. 2012. Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches 4th ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
18. Glaser, B. 1992. Basics of grounded Theory analysis: emergence vs. forcing, Sociology Press. Mill Valley, CA.
19. Glaser, B. 1998. Doing grounded theory: Issues and discussions, Sociology Press. Mill Valley, CA.
20. Glaser, B. & Strauss, A. 1967. The discovery of grounded theory, Aldine Publishing Company. Chicago
21. Lee, J. 2001. A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska, In Proquest UMI Database.
22. Sousa.C.A.A Headriks...P.H.j. 2006. the need for grounded theory in developing a knowledge based view, organization of research methods, Vol.9, No 3, pp315-338.